

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота

магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФОНЕМАТИЧНИХ
ПРОЦЕСІВ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ
НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ»**

Виконала студентка KorLs1-M19z групи
заочної форми навчання
спеціальності: 016 Спеціальна освіта (Логопедія)

Гончарук Тетяна Іванівна

Керівник:

Опалюк О.М., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи

Рецензент:

Левицький В.Е. кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри
логопедії та спеціальних методик

м.Кам'янець-Подільський – 2021 року

План

Вступ	3
Розділ I. Характеристика мовленнєвих процесів у дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком дошкільного віку	
1.1. Розвиток фонетико-фонематичної сторони мовлення в онтогенезі.....	7
1.2. Характеристика порушень звукової культури мовлення і фонематичного сприймання у дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.....	17
1.3. Шляхи розвитку фонематичних процесів у дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.....	23
Висновки до розділу	28
Розділ II. Експериментальне дослідження стану розвитку фонематичних процесів у дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком і з нормальним розвитком мовлення	
2.1. Організація і методи дослідження стану розвитку фонематичних процесів у дошкільників з ФФНМ і нормальним мовленнєвим розвитком.....	30
2.2. Дослідження рівня розвитку фонематичних процесів у дітей з ФФНМ і нормальним розвитком мовлення.....	41
Висновки до розділу	51
Розділ III. Логопедична робота з корекції фонематичних процесів у дітей старшого дошкільного віку	
3.1. Організація і зміст корекційно-розвивальної логопедичної роботи з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.....	54
3.2. Методи і прийоми розвитку фонематичних процесів.....	58
3.3. Співпраця логопеда з батьками дітей з ФФНМ у контексті виконання домашніх завдань.....	65
Висновки до розділу	75
Висновки	78
Список використаних джерел	83
Додаток А	

Вступ

Актуальність дослідження. Фонетико-фонематичний недорозвиток – порушення процесів формування вимовної системи рідної мови у дітей з різними порушеннями мовленнєвого розвитку внаслідок недоліків сприймання та вимови фонем.

Розвиток мовлення, у тому числі вміння чітко вимовляти звуки і розрізняти їх, – володіти фонематичним слухом, одне з основних завдань дошкільної ланки освіти у контексті підготовки до навчання у школі (запорука успішного засвоєння письма і читання: письмове мовлення формується на основі усного, і діти, які страждають недорозвиненням фонематичного слуху входять у «групу ризику» відносно загальної шкільної неуспішності та формування дислексії та дисграфії зокрема.

У дітей, що входять у означену групу, спостерігаються значні труднощі у сприйманні звуків, які можуть залишитися непоміченими з педагогічної точки зору. У дітей з ФФНМ основною перешкодою до оволодіння навичкою письма і читання є недостатній розвиток фонематичного слуху. Володіють «первинним фонематичним слухом», який забезпечує розуміння мовлення і повсякденне спілкування, але недостатній для розвитку більш високих його форм, необхідних для поділу звукового потоку на слова, слів на звуки, встановлення порядку звуків у слові. Часто не готові до виконання спеціальних розумових дій з аналізу звукової структури слова.

Так, аналіз ситуації, що склалася у наш час у системі навчання і виховання дітей дошкільного віку, показав, що кількість дітей, що мають відхилення у мовленнєвому розвитку, зростає. Серед них значну частину становлять діти, які не оволодівають у визначені терміни звуковим боком мовлення. Маючи повноцінний слух і інтелект, вони, як, правило, не готові до засвоєння шкільної програми з-за недостатнього розвитку фонематичного сприймання. Основна причина – недоліки у розвитку процесів звукобуквеного аналізу і синтезу. Звукобуквений аналіз базується на чітких, стійких і диференційованих уявленнях про звуковий склад слів. Процес оволодіння звуковим складом слова,

у свою чергу, тісно пов'язаний з формуванням слухомовленнєвухової взаємодії, яка виражається у правильній артикуляції звуків і їх тонкій диференціації на слух.

Як показують дослідження мовленнєвої діяльності дітей з порушеннями у розвитку, а також практичний досвід логопедичної роботи, використання корекційно-розвивальних програм дозволяє усунути (частково/повністю) порушення та сформувати базу (фундамент) для оволодіння елементами письма і читання у дошкільний період.

У дітей з ФФНМ, за результатами спеціальних досліджень, фонематичне сприймання необхідно послідовно розвивати, використовуючи логопедичні прийоми за методикою, яка передбачає поєднання корекції вимови і формування орієнтування дітей у мовленнєвій дійсності. Система навчання і виховання дітей дошкільного віку з ФФНМ включає корекцію порушення мовлення і підготовку до повноцінного навчання грамоти (Н.Барська, І.Дмитрієва, Л.Вавіна, М.Гнезділов, Н.Кравець, І.Марченко, Г.Мерсіянова, В.Тарасун, В.Тищенко, С.Конопляста, І.Мартиненко, Н.Гаврилова, О.Мілевська, М.Плешканівська, Н.Чередніченко, М.Шеремет та ін.).

Отже, фонетико-фонематичний недорозвиток є складним порушенням. На сьогоднішній день ця проблема вимагає подальшого поглибленого вивчення, так як ускладнює спілкування дитини з оточуючими, накладає відбиток на характер, створює невпевненість дитини у своїх силах.

В силу ряду причин проблема формування фонематичних процесів у дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком є актуальною, так як продовжує вивчатися і кількість дітей з таким порушенням мовлення збільшується.

Метою дослідження є: вивчення особливостей сформованості та процесу формування фонематичних процесів у старших дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Гіпотеза: логопедична робота з формування фонематичних процесів у дошкільників з ФФНМ буде ефективною, якщо у системі корекційного

навчання використовувати продуктивні методи і прийоми роботи, засновані на формуванні звуковимови, уявлень про звукове наповнення складу та слова, лексико-граматичної будови мовлення.

Відповідно до мети дослідження поставлені **завдання**:

1. Проаналізувати науково-теоретичні основи питань розвитку та корекції: фонетико-фонематичної сторони мовлення, дошкільників з ФФНМ.
2. Виявити особливості формування фонетико-фонематичних процесів у дітей з ФФНМ у порівнянні з дітьми з нормотиповим розвитком мовлення та зробити аналіз отриманих даних;
3. Розробити напрямки і зміст корекційно-розвивальної логопедичної роботи з формування фонематичних процесів у дошкільників з ФФНМ в тому числі із залученням батьків дітей для виконання спеціальних ігрових домашніх завдань;
4. Сформулювати висновки проведеного дослідження.

Об'єкт дослідження: фонематичні процеси у старших дошкільників.

Предмет дослідження: особливості формування фонематичних процесів у старших дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Для вирішення поставлених завдань і перевірки висунутої гіпотези були використані **методи дослідження:** аналіз літературних джерел з теми дослідження; емпіричні методи: спостереження, констатувальний та формувальний експеримент з обробкою отриманих результатів; узагальнення результатів дослідження

Практичне значення отриманих результатів результати дослідження можуть бути використані логопедами, вихователями закладів дошкільної освіти, батьками дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку старшого дошкільного віку для оптимізації підготовки до школи та розвитку мовлення дітей з ФФНМ в цілому.

База дослідження: дошкільний навчальний заклад №7 комбінованого типу м. Чернівці. У дослідженні взяли участь 10 дошкільників старшої групи з ФФНМ і 10 дошкільників старшої групи з нормотиповим розвитком.

Структура роботи: магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатка.

Висновки

Фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення – це порушення процесів формування вимови у дітей з різними порушеннями мовленнєвого розвитку через недоліки сприймання і вимови фонем. У фонетико-фонематичному недорозвитку дітей виявляється кілька станів: труднощі в аналізі порушених у вимові звуків за сформованої артикуляції: не розрізнення звуків, що відносяться до різних фонетичних груп; неможливість визначити наявність і послідовність звуків у слові.

Фахівці виділяють кілька груп дітей з цим діагнозом: діти у яких виникають труднощі тільки у розрізненні порушених у вимові звуків; діти у яких порушено розрізнення великої кількості звуків з різних фонетичних груп; діти з глибоким фонематичним недорозвиненням, які взагалі не розрізняють відносини між звуковими елементами, не здатні виділити звуки зі складу слова і визначити їх послідовність.

При обстеженні усіх дошкільників 5-6-річного віку були виявлені наступні труднощі: недорозвинення загальної та дрібної моторики; несформованість рухів органів артикуляційного апарату і, як наслідок, порушення звуковимови; недостатній розвиток міміки та невербальної комунікації в цілому; порушення просодичних компонентів мовлення: недорозвинення мовленнєвого дихання, сили і висоти голосу, темпу і ритму мовлення; недорозвинення фонематичного слуху і сприймання; недостатній розвиток лексико-граматичних складових та зв'язного мовлення.

Методика комплексного обстеження сформованості фонематичних процесів включала чотири серії завдань. Перша серія – звуковимова і мовленнєва комунікація. Друга спрямована на виявлення фонематичного сприймання. Третя – серія завдань, спрямованих на виявлення особливостей лексичного стану мовлення. Четверта – включає завдання, що дозволяють визначити особливості граматичної будови мовлення дітей.

Звукова сторона мовлення у дітей з ФФНМ порушена, але ступінь порушення різна. У одних дітей мовлення зрозуміле оточуючим, у них

страждають лише складні за артикуляцією звуки, інтонація збережена. У інших мовлення малозрозуміле, інтонаційно невиразне, страждає вимова значної кількості звуків, що відносяться до різних фонетичних груп. Так 40% дітей з ФФНМ ізольовано всі звуки вимовляють правильно, але у фразовому мовленні іноді спостерігаються заміни і перекручування, тобто звуки недостатньо автоматизовані. Спостерігається нестійкість і недостатня чіткість вимови. У 60% дітей мають порушення вимови окремих звуків (1-4) однієї артикуляційної групи. Діти не договориють слова або скорочують їх.

Обстеження вимови дозволило зробити висновок про те, що діти з ФФНМ значно гірше володіють нормативною звуковимовою, ніж діти цього віку без ФФНМ, що свідчить про недорозвинення мовленнєвослухового аналізу. Найбільше число помилок пов'язано зі змішуванням звуків (частіше свистячих і шиплячих, а також сонорних [л] та [р]). Також зустрічалося спотворена вимова звуків (призубний і бічний сигматизм, увулярна вимова [р]) змішування звуків. Менш поширеними помилками були стійкі заміни звуків і відсутність звуків, зокрема [р]. Найбільші труднощі діти відчували при вимові слів і фраз, що містять звуки, близькі за артикуляцією або звучанням. Імовірно, причина труднощів криється у недорозвиненні слухової диференціації (фонематичного сприймання).

При аналізі фонематичного сприймання у 20% дітей з ФФНМ диференціація фонетично подібних звуків відсутня, деякі діти повністю відмовилися від виконання запропонованого завдання. Так, 40% дітей відтворює ланцюжки складів неточно, переставляє, замінює, пропускає склади. Невірно вибирає слова і картинки із заданим звуком. У 30% недостатня диференціація звуків. Перший член ланцюжка відтворюється правильно, другий уподібнюється першому. Картинки і слова із заданим звуком вибирають з помилками; 10% (1 дитина) диференціює всі звуки. При відтворенні складів може помилитися 1-2- рази.

Аналіз лексичного ладу мовлення показав, що у 50% дітей експериментальної групи спостерігається низький рівень, відзначаються

труднощі у розумінні прийменниково-відмінкових конструкцій, утруднення у розумінні дієслова доконаного і недоконаного виду. Виявляються своєрідні лексичні помилки, типу заміни назв професій назвою дій, заміна видових понять родовими і навпаки; заміщення назв ознак. У 30% дітей з ФФНМ середній рівень розвитку лексичної сторони мовлення, часто зустрічаються помилки у використанні прийменників.

Аналізуючи стан граматичного ладу у 60% дітей експериментальної групи низький рівень розвитку, діти з ФФНМ користуються, в основному, загальновідомими, найбільш часто вживаними у побуті словами та виразами; часто спостерігаються порушення лексичної сполучуваності; багато слів називають у приблизному неточному значенні; часто слова замінюють близькими за ситуацією, призначенням. У дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком часто зустрічаються помилки, які вказують на недостатньо повне оволодіння точними відмінковими формами, на змішування форм відмінювання, на неправильне узгодження, управління. Виявляються помилки узгодження прикметника з іменником у роді і відмінку; узгодження числівника з іменниками; змішування родової приналежності іменників. Характерні також помилки вживання прийменників: опускання, заміни, скорочення.

У 20% дітей з ФФНМ середній рівень, труднощі склали зменшувально-пестливі форми і вживання прийменників з іменниками. З цими завданнями діти самостійно не впоралися, за допомогою були виявлені помилки словозміни. Дітям з фонетико-фонематичним недорозвитком важко дається утворення іменників за допомогою зменшувально-пестливих суфіксів, прикметників. Вони допускають багато помилок при вживанні префіксальних дієслів.

Основним змістом корекційної роботи з дітьми, що мають фонетичний недорозвиток є компенсація порушених фонематичних процесів, тобто формування повноцінних фонематичних диференціювань та узагальнень. На логопедичних заняттях у процесі роботи з дошкільниками слід використовувати різні види корекційної роботи з формування недоліків

мовленнєвого розвитку у комплексі залежно від його мети. Крім того, на заняттях необхідно приділяти багато уваги розвитку зорового сприймання, дрібної моторики рук, розвитку орієнтування у часі і у просторі, розвитку психічних процесів. Одночасно з роботою над формуванням фонематичних процесів слід проводити роботу над артикуляцією і правильною вимовою звуків, уточненням, активізацією і збагаченням словникового запасу, над розвитком і вдосконаленням граматичного ладу шляхом оволодіння словосполученнями, зв'язком слів у реченні, моделями різних синтаксичних конструкцій і над зв'язним мовленням в цілому.

Основним завданням корекційного навчання є видалення прогалин у звуковимові і формування уявлень про звуковий склад слова на базі розвитку фонематичних процесів і навичок аналізу і синтезу звуко-складового наповнення слова.

Протягом року діти з ФФНМ старшої групи засвоюють 2 програми: загальноосвітню і корекційну. Важливим при цьому є правильний розподіл обов'язків логопеда і вихователя у організації навчання і виховання дітей.

Вихователь протягом усього часу навчання дітей з ФФНМ працює за рекомендаціями логопеда над: вдосконаленням артикуляційної, тонкої і загальної моторики; закріпленням вимови поставлених звуків; збагаченням, уточненням і активізацією відпрацьованої лексики відповідно до лексичних тем програми; закріпленням використання граматичних категорій; формуванням зв'язного мовлення; закріпленням навичок звукоскладового аналізу і синтезу; розвитком фонематичного сприймання; розвитком уваги, пам'яті, логічного мислення.

Логопедична робота передбачає формування у дітей здатності розпізнавати і диференціювати немовленнєві звуки через спеціально дібрану систему ігор та вправ. У процесі цієї роботи у дітей формуються навички слухової уваги та слухової пам'яті, що у подальшому сприяє розвитку уміння диференціювати звуки мовлення.

Фонематичні уявлення формуються у дітей в результаті спостереження за різними варіантами фонем, їх зіставлення і узагальнення. Розвиток слухомовленнєвої диференціації фонем необхідно починати з опори на більш збережене зорове сприймання, тактильні і кінестетичні відчуття отримані від органів артикуляції під час вимови звуків. Розвиток кінестетичних відчуттів потрібно починати з уточнення артикуляції. Відчуття положення органів артикуляції у процесі мовлення утруднено, діти не відразу можуть визначити положення губ, язика при вимові того чи іншого звуку. Внаслідок цього розвиток мовленнєвих кінестезій здійснюється спочатку з опорою на зорові і тактильні відчуття. Для формування рухливості органів артикуляційного апарату проводиться артикуляційна гімнастика, щоб зробити його достатньо керованим, діти мають навчитися оцінювати свої м'язові відчуття при вимові звуків, складів, слів, пов'язуючи ці відчуття з акустичними подразненнями. З цією метою на початку на кожному занятті відпрацьовується артикуляція голосних звуків, а також тих приголосних, вимова яких зазвичай не порушена. Потім проводиться постановка, автоматизація та диференціація звуків які відсутні, спотворені, не диференційовані.

Процес оволодіння звуковою стороною мовлення неможливий без достатнього рівня розвитку фонетико-фонематичних процесів (слухового сприймання, уваги та пам'яті). Якщо дитина дефектно сприймає звуки на слух, не розрізняє корелюючих фонем (схожих за вимовою чи звучанням), то вона не зможе правильно говорити, а згодом і правильно писати. Все це під час проведення індивідуальних консультацій чи групових батьківських зборів пояснює батькам вчитель-логопед. У кожної дитини має бути зошит для домашніх завдань, куди педагоги (вихователі та вчитель-логопед) записують ігри та вправи на закріплення вдома отриманих навичок. Узгоджена співпраця вчителя-логопеда, вихователів та батьків дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення оптимізує перебіг та результативність корекційно-розвивальної роботи.

Список використаних джерел

1. Алексина Л.И. Динамика речевого развития умственно отсталых детей с нарушениями речи. – К.: Педагогика, 1977. – 238 с.
2. Бабанський Ю.К. Оптимізація процесу навчання : загальнодидактичний аспект / Ю. К. Бабанський. – М., 1977. – 430 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти [Богущ А. М., Беленька Г. В., Богиніч О. Л. та ін.] ; наук. керівник: А. М. Богущ, дійсний член НАПН України, проф., д. пед. н. – К. : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2012. – 26 с.
4. Біляєв О.М. Сучасний урок української мови. – К.: Радянська школа, 1981. – 180 с.
5. Беляя А.Й. Подолання нерізко вираженого загального недорозвитку мовлення у молодших школярів (Методичні рекомендації для вчителів-логопедів). – Хмельницький: ТУП, 2001. – 100 с.
6. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН – 1998. – 204 с.
7. Блінова Г.Й., Черпіта О.Р. Дидактичний матеріал для подолання дислексії у дітей. – К.: Радянська школа, 1991. – 128 с.
8. Вавина Л.С. Методические рекомендации по обучению грамоте учащихся I-II отделений вспомогательной школы. – К.: РУМК, 1990. – 112 с.
9. Вашуленко М.С. Удосконалення змісту і методики навчання рідної мови в 1-4 класах. – К.: Радянська школа, 1991. – 175 с.
10. Воспитание и обучение детей с тяжелыми нарушениями речи : программа для общеобразовательных учреждений с русским языком обучения / авт.-сост. Ю. Н. Кислякова, Л. Н. Мороз. – Минск: Нац. Ин-т образования, 2007. – 280 с.
11. Гуцал Л.Л. Миронова С.П. Теоретичні аспекти та методика подолання заїкання у молодших школярів: Навчально-методичний посібник. – Хмельницький: Поділля, 2001. – 91 с.
12. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 223 с.

13. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За редакцією В.І. Бондаря, В.М. Синьова. – К.: «МП Леся», 2011. – 528 с.
14. Донченко Т.К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К.: Радянська школа, 1995. – 200 с.
15. Друзь Б.Г. Виховання пізнавального інтересу молодших школярів в процесі навчання. – К.: Радянська школа, 1978. – 160 с.
16. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
17. Есипов Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках. – М.: Просвещение, 1971. – 240 с.
18. Загальна психологія: Підручник / О.В.Скрипченко, Л.В. Долинська та ін. – К.: Либідь. – 2005. – 464 с.
19. Дороз В.Ф. Методика викладання української мови у вищій школі. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 176 с.
20. Жукова Н.С., Мастюкова Е.М., Филичёва Т.Б. Преодоление задержки речевого развития у дошкольников. – М.: Просвещение, 1973. – 190 с.
21. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. 2-е вид., – К.: Одеса-Либідь, 1991. – 280 с.
22. Каше Г.А. Подготовка к школе детей с недостатками речи. – М.: Просвещение, 1985. – 315 с.
23. Коваль Г.П., Деркач Н.І., Наумчук М.М. Методика викладання української мови: Навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів. – Тернопіль: Астон, 2008. – 287 с.
24. Коваль Г.П., Іванова Л.І., Суржук Т.Б. Методика читання. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 280 с.
25. Коваленко М. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навчальний посібник / М.Коваленко. – К.: Центр Літератури, 2006. – 664 с.
26. Коваль Н.С. Самостійна робота учнів на уроках природознавства. – К.: Радянська школа, 1982. – 96 с.

27. Кодлюк Я. Підручник для початкової школи: теорія і практика. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 288 с.
28. Косенко К.М. Основи загальної педагогіки: курс лекцій для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів / К.М. Косенко. К.: Повний світ, 2005. – 184 с.
29. Коломинский Я.Л. Психология детского коллектива. Система личных взаимоотношений. – Минск: Народная Асвета, 1984. – 240 с.
30. Кононко О.Л. Як виявити рівень самостійності учнів // Початкова школа. – 1989. – №1. – С. 40-44.
31. Корекційна спрямованість початкового навчання у спеціальній школі інтенсивної педагогічної корекції: Методичні рекомендації /Укл. Л.С. Вавіна. – К.: ІСДО, 1995. – 60 с.
32. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – Київ: Київська книжкова фабрика, 1995. – 304 с.
33. Кравець Н.П. Розвиток мовлення в учнів молодших класів допоміжної школи на уроках читання та української мови . – К.: А.С.К., 1999. – 276 с.
34. Лалаєва Р.И. Нарушения чтения и пути их коррекции у младших школьников: Учебное пособие. – СПб.: Союз, 1998. – 224 с.
35. Лалаева Р.И. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития / Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова, С.В. Зорина. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 304 с.
36. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1994. – 289 с.
37. Левина Р.Е. Основы теории и практики логопедии. – М.: Просвещение, 1978. – 190 с.
38. Леонтьев А.А. Язык, речь и речевая деятельность. – М.: Наука, 1989. – 205 с.
39. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики. – Донецк: Лебідь, 2002. – 327 с.

40. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К.: Видавничий дiм «Слово», 2015. – 776 с.

41. Лопатина Л.В., Серебрякова Н.В. Преодоление речевых нарушений у дошкольников (Коррекция стертой дизартрии): Учеб. пособие. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2001. – 371 с.

42. Лубовский В.И. Развитие словесной регуляции действий у детей (в норме и патологии). – М.: Просвещение, 1978. – 165 с.

43. Малярчук А.Я. Розвиток усного та писемного мовлення молодших школярів / А.Я.Малярчук. – К.: Літера ЛТД, 2008. – 212 с.

44. Матвеева М.П., Миронова С.П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку: Навчально-методичний посiбник. – Кам'янець-Подiльський, Кам'янець-Подiльський державний педагогічний університет, 2005. – 164 с.

45. Марченко І.С. Навчання дошкiльників iз порушеннями мовлення розповідi за картинами // Корекційна педагогіка. – 2008. – №2. – С.18-23.

46. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкiльників). Навчальний посiбник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). – К.: Видавничий дiм «Слово», 2010. – 288 с.

47. Марчук Л.Б. Самостійна робота як метод урізноманітнення навчальної діяльності учнів // Рідна школа. – 2000. – №4. – С. 84-88.

48. Мельник Ю. Самостійна робота у системі індивідуального навчання учнів сiльських шкіл // Рідна школа. – 2002. – №6. – С. 51-53.

49. Методика української мови / Під редакцією С.І. Дорошенко – К.: Вища школа, 1992. – 398 с.

50. Миронова С.А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях. – М.: Просвещение, 1991. – 180 с.

51. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посiбник / С.П. Миронова / – Кам'янець-Подiльський: Кам'янець-

Подільський державний університет, редакційно видавничий відділ, 2007. – 204 с.

52. Нарушение речи у дошкольников. Сост. Р.А. Белова-Давид. М.: Просвещение, 1972. – 204 с.

53. Основы коррекционной педагогики / Под ред. В.А. Липы. – Донецк: Лебідь, 2002. – 327 с.

54. Падалка О.С., Нісімчук А.С., Смолюк І.О., Шпак О.Т. Педагогічні технології. Навчальний посібник. – К.: Українська енциклопедія, 1995. – 254 с.

55. Рібцун Ю.В. Дитина із порушенням мовленнєвого розвитку / Ю. В. Рібцун // Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. у 9 кн. / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К.: ТОВ ВПЦ „Літопис-XX”. – 2010. – Книга 9. – 36 с. – (Серія „Інклюзивна освіта”)

56. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс / Ю. В. Рібцун. – К. : Освіта України, 2011. – 292 с.

57. Развитие понимания речи у младших школьников с речевым недоразвитием: Методические рекомендации / Укл. В.В. Тарасун, М.В. Шевченко. – К.: РУМК, 1992. – 124 с.

58. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. – К.: Освіта, 1992. – 176 с.

59. Сак Т.В. Корекція причинно-наслідкового мислення у дітей із затримкою психічного розвитку дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – К.: Промінь, 2000. – 75 с.

60. Соботович Е.Ф. Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Е.Ф. Соботович. – К.: ІЗМН, 1997. – 44 с.

61. Соботович Є.Ф. Порушення мовного розвитку в дітей та шляхи їх корекції: Навчально-методичний посібник / Є.Ф. Соботович. – К. : ІСДО, 1995. – 204 с.

62. Соботович Є.Ф. Програмні вимоги до корекційного навчання з

розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: Програмно-методичний комплекс / Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко. – К.: Актуальна освіта, 2004. – 144 с.

63. Соботович Е.Ф. Методика виявлення речевих порушень у дітей і діагностика їх готовності к школьному обучению. – К.: ПП «Компанія «Актуальна освіта», 1998. – 127 с.

64. Соботович Е.Ф. Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции: Навчально-методичний посібник. – К.: ІСДО, 1995. – 204 с.

65. Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / За ред. В.І. Бондаря. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 436 с.

66. Сучасна українська літературна мова / за ред. М.Я. Плющ. 2 вид. – К.: Вища школа, 2000. – 451 с.

67. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Науково методичний посібник / Пометун О.І., Пироженко Л.В. / За ред. О.І. Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.

68. Тарасун В.В. Логодидактика. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 2004. – 348 с.

69. Тищенко В.В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення // Теорія та практика сучасної логопедії: Зб. наукових праць: Вип. 4. – К.: Актуальна освіта, 2007. С. 45-51.

70. Тищенко В.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам / В. В. Тищенко, Ю. В. Рібцун. – К. : Літера ЛТД. – 2006. – 128 с.

71. Тоцька Н.І. Фонетика. Дидактичний матеріал з української мови. – К.: Освіта, 1998. – 215 с.

72. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс / За ред. Є.Ф.Соботович – К.: «Актуальна освіта», 2007. – 120 с.

73. Тюріна В.О. Формування пізнавальної самостійності учнів. – К.: Радянська школа, 1994. – 174 с.

74. Українська мова з методикою навчання в початкових класах. Інтегрований курс / За ред. А.П. Каніщенко, Г.О. Ткачук. – К.: Промінь, 2003. – 232 с.

75. Ульянова Т.К. Методика преподавания грамматики и развития речи учащихся вспомогательной школы. – К.: КГПИ, 1990. – 94 с.

76. Федоренко І.Т. Формування самостійності учнів у навчально-виховній роботі школи. – К.: Радянська школа, 1983. – 151с.

77. Фомичева М.Ф. Воспитание у детей правильного звукопроизношения : практикум по логопедии : учеб. пособие для учащихся пед. уч-щ по спец. № 03.08 «Дошк. воспитание» / М. Ф. Фомичева. – М. : Просв., 1989. – 239 с.

78. Чередніченко Н.В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). Навчально-методичний посібник (курс лекцій). – К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 208 с.